

Obsedere alii telis angusta viarum
 Oppositi: stat ferri acies mucrone corusco
 Stricta, parata neci: vix primi praelia tentant
 335 Portarum vigiles, & caeco Marte resistunt.
 Talibus Otridae dictis & numine Divum
 In flammis & in arma feror: quo tristis Erinny,
 Quo fremitus vocat, & sublatus ad aethera clamor.
 Addunt se socios Ripheus & maximus annis
 340 Iphitus, oblatus per lunam, Hypanisque, Dymasque;
 Et lateri agglomerant nostro: juvenisque Choroebus
 Mygdonides: illis ad Trojam forte diebus
 Venerat, infans Cassandra incensus amore;
 Et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat:
 345 Infelix, qui non sponte praecepta furentis
 Audierat.
 Quos ubi confertos audere in praelia vidi,
 Incipio super his: Juvenes, fortissima frustra
 Pectora, si vobis audentem extrema cupido est
 350 Certa sequi: qua sit rebus fortuna, videtis.
 Excessere omnes adytis arisque relictis
 Dii, quibus imperium hoc feterat: succurritis urbi
 Inensa: moriamur, & in media arma tuamus.
 Una salus victis, nullam sperare salutem.
 355 Sic animis juvenum furor additus. Inde lupi ceu
 Raptores, atra in nebula, quos improba ventris
 Exegit caecos rabies, catulique relictis
 Paucibus expectant sicis; per tela, per hostes
 Vadimus haud dubiam in mortem, medisque tenemus

360 Ur-

alii obstantes occupaverunt armis angustas vias: obstant gladiatorum acies micanti mucrone, nuda, parata ad caedem: vix primi excubitores portarum sustinent pugnam, & resistunt infans certamine. Talibus verbis Panthi, & voluntate Deorum, rapior in arma & in incendia: quo crudeliter Erinny, quo tumultus, & clamor elatus in caelum me vocat. Adjungunt se socios Ripheus, & grandis aetate Iphitus, occurrentes mihi ad lucem Lunae, & Hypani, & Dymas, & densantur ad latus nostrum. & Choroebus proens Mygdonis illius; forte per illos datus venerat Trojam, ardens magno amore Cassandra, & gener ferebat auxilium Priamo & Trojam. miser, qui non crediderat montis Isoni vocatam. Postquam vidi illos caecos ademptis esse ad pugnam, de iis rebus sic capsi loqui. O juvenes, corda frustra generosa: si firmum est vobis desiderium sequendi me tentantem extrema: cernitis qui sit status rerum. Omnes dicit, per quos hoc regnum feterat, abierunt desertis altariis & penetrabilibus; vos vero vultis subvertite urbi iam combustae; moriamur potius, & ruamus in medium armorum. Sola saluti via, quae restat victis, est nullam sperare salutem. Sic furor additus est virtuti juvenum. Deinde relictis lupi rapaces, per nebulosum tempus, quos valida ventis ariditas expulsi furiose ex antris, & quos proles vestrae expectat sicis guttibus: ita nos per arma, per hostes, inus ad mortem certissimam, & infissimum medicum

N O T A E

332. *Angusta viarum.* Angustas vias: familiaris poetis & historicis locutio: infra v. 421.
 334. *Opaca locorum.* Aen. 1. 426. *Strata viarum.*
 335. *Caeco Marte.* Certamine vel obscuro, quia per noctem committebatur, vel infans, quia paucis & improvidis contra multos & paratos. De Marte, belli Deo, Ecl. 9. 12.
 336. *Otridae.* Panthi, qui filius Otrei.
 337. *Erinny.* Nomen commune tribus furiis: quae, ut *Eumenides*, sic *Erinnyes* vocantur: Propert. 1. 2. 16. 29. *Tunc me vel tragice vexerit Erinnyes.* Privata singularum nomina sunt, *Alce,* *Tiphone,* *Megara:* de

quibus Georg. 1. 278.
 340. *Oblatus per lunam.* Probat enim Scalliger de emendatione temp. lib. 5. captam esse Trojam circa plenilunium & finem vris: idque etiam patet ex Petronii fragmento de expugnatione Trojae: *Iam luna Phoebe candidior extulerat iubar:* at tum Luna maxime lucida est. Igitur *plentia Luna*, ut aetate dixit Virgilius, v. 255. *de media nocte* explicanda vult, quod tempus vocatur *contium*, quia tunc tacent omnia: Luna autem nodurni silentii praesens dicitur: unde Horat. Epod. 5. 52. *Nox & Diana una silentium regis.*
 342. *Mygdonides.* Nomen a Mygdone patre, fratre

360 Urbis iter; nox atra cava circumvolat umbra.
 Quis cladem illius noctis, quis funera fando
 Explicet? aut possit lacrymis aequare labores?
 Urbis antiqua ruit, multos dominata per annos:
 Plurima perque vias sternuntur inertia passim
 365 Corpora, perque domos, & religiofa Deorum
 Limina. Nec soli penas dant sanguine Teucri:
 Quondam etiam victis redit in praecordia virtus,
 Victoresque cadunt Danaï: crudelis ubique
 Luctus, ubique pavor, & plorima mortis imago.
 370 Primus se Danaum, magna comitante cetera,
 Androgeos offert nobis, focia agmina credens,
 Infens; atque ultro verbis compellat amicus:
 Fessinate viri, nam quae tam fera moratur
 Segnitias? alii rapiunt incensa feruntque
 375 Pergama: vos celsis neque primum a navibus itis
 Dixit: & extemplo (neque enim responsa dabatur
 Fida satis) sensit medios delapsus in hostes.
 Oblupuit, retroque pedem cum voce repressit.
 380 Pressit humi nitens, trepidusque repente refugit
 Attolentem iras, & caerulea colla tumentem.
 Haud secus Androgeos visus tremefactus abibat.
 Irruimus, densis & circumfundimur armis:
 Ignorotque loci passim & formidine captos
 385 Sternimus: aspirat primo fortuna labori.
 Atque hic exultans successu animisque Choroebus:
 O socii, qua prima, inquit, fortuna salutis

Mon-

viam urbis: nigra nox errat circa nos caevis tenebris. Quis explicet sermone stragem? Mortes illius noctis? aut possit lugendo aequare illos labores? Perit urbs vetus, quae regnaverat per multos annos: multa inutilia corpora passim funduntur, & per vias, & per domos, & per sacra vestibula Deorum. Nec soli Troiani lunt penas sanguine: aliquando etiam virtus redit victis in corda, & Graeci victores occiduntur: ubique crudelis est luctus, ubique timor, & multa species mortis. Androgeos primus & Graeci occurrunt nobis, magna turba comitante, putans nos esse agmen factorum, inconfusus, & prior nos alloquitur sermone amico. Proferate, o viri, qua enim tam tarda desidia vos detinet? aliterque alii exierunt Trojam combustam: vos tunc primo ventis ab itis navibus? Sic loquitur est, & statim agnovit se deventisse in medium hostium, nam non redebat illi ipsi responsa satis iusta. Oblupuit, & retro continuit pedem cum voce. Sicut qui in veribus rigidis impertenti terra calcavit anguem ex improvviso, & subito tremens fugit eum assurgentem in iras, & instantem collum caeruleum. Non aliter Androgeos redebat territis aspectu. Irruimus, & circum miscemus confertis armis: & passim dejicimus Graecos, infensos locorum & metu percitos: fortuna ferebat primis conatibus. Et tunc Choroebus latus successus & animosior ait: O socii, eamus, qua fortuna ostendit viam salutis, & qua

N O T A E

fratre Hecuba Priami uxoris; non a Mygdonia regione; morte enim Servius gentilia nomina vocat. Aeneas juvenum pectora frustra fortissimam, quia eorum fortitudo ad patriae salutem deinceps inutilis erat.
 367. *Quondam.* Aliquando. Sic Georg. 3. 99. *Us quondam in stipulis magnus fens viribus ignis incassum fuit.* De Teucris, Trojanis, Aen. 1. 239. De Danais Graecis, Aen. 1. 34.
 377. *Sensit delapsus in hostes.* Id est, se decessit, sensu audentem extrema, ruamus in media arma, & intromissum. Ego redum, absque traiectione, sensum verborum videre mi-

Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur.
 Mutemus clypeos, Danaumque insignia nobis
 390 Aptemus. Dolus, an virtus, quis in hoste requirat?
 Arma dabunt ipsi. Sic fatus, deinde comantem
 Androgei galeam, clypeique insigne decorum
 Induitur, laterique Argivum accommodat enssem.
 Hoc Ripheus, hoc ipse Dymas, omnisque juventus
 395 Læta facit; spoliis se quisque recentibus armat.
 Vadimus immixti Danais haud numice nostro.
 Multaque per cæcam congressi prælia noctem
 Conferimus, multos Danaum demittimus Orco.
 Dissugiunt alii ad naves, & litora cursu
 400 Fida petunt: pars ingentem formidine turpi
 Scandunt rursus equum, & nota conduntur in alvo.
 Heu, nihil inivitis fas quemquam fidere Divis!
 Ecce trahebatur passis Priamæia virgo
 Crinibus a templo Cassandra adytisque Minervæ,
 405 Ad cælum tendens ardentia lumina frustra:
 Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
 Non tulit hæc speciem furiata mente Chæreus,
 Et sese medium iniecit moriturus in agmen.
 Consequimur cuncti, & densis incurrimus armis.
 410 Hic primum ex alto delubri culmine telis
 Nostrorum obruimur, oriturque miserrima cædes,
 Armorum facie, & Grajarum errore jubarum.
 Tum Danaï gemitu, atque ereptæ virginis ira,
 Undique collecti invadunt; acerrimus Ajax,

415 Et

Qua se præbet propitiâ. Mutemus clypeos, & accommodemus nobis arma Græcorum. Quis exigit in hoste, utrum virtus, an dolus sit? Ipsi Græci occili suppeditabant nobis arma. Sic loquutus mox induit cassidem cristatam Androgei, & pulchrum ornamentum clypei, & alligat lateri gladium Græcum. Hoc facit Ripheus, hoc ipse Dymas, & omnis juvenus læta: unusquisque armat se spoliis novis. Invas permixti Græcis, Dis non propitiis: & congressi per obscuram noctem commisit multa pugnas, mittimus perimimus Græcorum ad inferos. Alii fugiunt ad naves, & quærent curvato lituum litus: aliqui fado metu iterum condescendi magnam equum. & occultantur in utero eius tibi cognitio. Heu, nihil oportet quemquam sperare in vitis. Dis iæca filia Priami Cassandra, capillis expulsa, raptebat in templo, & penetratibus Pellidis, frustra tollens ad cælum ardentes oculos, oculo inquam, non capere se habet in turban. Omnes sequimur, & ingruimus spissis telis. Tum statim in summo fastigio templi obruimur jaculis nostrorum Trojanorum, & sit strages deploranda ob armorum formam, & cæcorum oriturum Græcorum. Tunc Græci commoti dolore Tri ira ob ereptam libi Castandram, undique congregati nos oppugnant: ardentissimus erat Ajax,

N O T Æ.

391. Comantem galeam.) Cristatam, caudis animalium ornatam, Æn. 3. 468.
 392. Argivum.) Græcum, ab Argis urbe Peloponnesi, Æn. 1. 288.
 396. Haud numice nostro.) Non propitiis Diis. Sic Æn. 12. v. 539. Nec Diū texere Cupentium; hæcæ vocantur, Jui. De Orco, qui propter inferis sumitur, Georg. 1. 277.
 404. Cassandra, v. r.) Supra v. 246. In templo Minervæ erata ab Ajace Oilei filio, Æn. 1. 44. De Ajace Oilei, de quo hic mentio, Æn. 1. 45. De Atreidis, Atrei filii, Aгамemnone, Æn. 3. 54. & Menelao, supra v. 264. De Dolopibus, supra v. 7.
 416. Quondam.) Aliquando, supra v. 367.

Et gemini Atridae, Dolopumque exercitus omnis.
 Adversi rupto ceu quondam turbine venti
 415 Configunt; & Zephyrusque, & Notus, & Iætus Eois
 Euris equis: stridunt silvæ: fœvitque tridenti
 Spumeus, atque imo Nereus ciet aquora fundo.
 420 Illi etiam, si quos obscura nocte per umbram
 Fudimus infidils, totaque agstitivimus urbe,
 Apparent: primi clypeos mentitaque tela
 Agnoscent, atque ora sono discordia signant.
 Illicet obruimur numero, primusque Chæreus
 425 Penelei dextra Divæ armipotentis ad aram
 Procumbit: cadit & Ripheus, iustissimus unus
 Qui fuit in Teucris, & servatissimus æqui.
 Dis aliter visum. Pereunt Hypanisque, Dymasque
 Confixi a sociis: nec te tua plurima, Panthu,
 430 Labentem pietas, nec Apollinis insula texit.
 Illici cineres, & flamma extrema morum,
 Testor, in occasu vestro, nec tela, nec ulla
 Vitavisse vices Danaum; & si fata fuissent
 Ut caderem, meruisse manu. Divellimur inde,
 435 Iphitus & Pelias mecum: quorum Iphitus ævo
 Jam gravior, Pelias & vulnere tardus Ulysses.
 Protinus ad sedes Priami clamore vocati.
 Hic vero ingentem pugnam, ceu cætera nusquam
 Bella forent, nullo rota morentur in urbe:
 440 Sic Martem iadomitum Danaosque ad tecta ruentes
 Cernimus, obfessumque acta teludine limen.

Ha-

Et gemini filii Atrei, & omnis exercitus Dolopum. Quomodo venti ventis oppositi scisso turbine aliquando certant, & Zephyrus, & Notus, & Euris exultans equis orientabilibus: sibilant silvæ, ac Nereus spumofus tridente furit, & commovet mare ab imo fundo. Illi etiam, si aliquos per tenebras obscuræ noctis fugerimus dolus, & disperimus toto urbe, occurrunt; primusque agnoscent scissa & arma simulata, & notant voces sono discrepantes a suis. Statim opprimimur numero, & inter Trojanos omnes omnino iustissimus fuit, & observatissimus æquities. Aliter visum est Diis. Moriturus Hypanis & Dymas, confixi a civibus; nec multa religio tua, nec vitæ & Phebi protulerunt te mantentem, & Panthæ. Troiani cineres, & suppone ignis morum, testor vos me in exitio vestro nec effugisse arma, nec ulla pericula illata a Græcis: & si fatum voluisset ut morerer, me dignum fuisse propter facta. Abstrahimur inde, Iphitus & Pelias mecum, & quibus Iphitus jam erat annis tardior, Pelias etiam tardatus ob plagam ab Ulysses acceptam. Statim vocamur clamoribus ad regiam Priami. Illic autem videmus magnum certamen, quasi nulla essent alibi prælia, & nulli morentur reliqua in urbe; sic videmus Martem effrenem, & Græcos ad fastigia ascendentes, & portas obfessas admota teludine.

N O T Æ.

416. Martem.) Pro bello, cuius Deus est, & Æn. 9. 12.
 421. Tebedine.) Machina, quæ inventa dicitur bello Troiano. Sic describitur ab Livio 4. 9. Scutis super capita densatis, scintillis primis, secundis submissioribus, tertis magis & quartis, postremis etiam tenuis mixtis, fastigiatam, scutis tectis a liberiorum sunt, teludinem faciebant. Air Philanius in Augusto, tam firmam fuisse, ut homines supra illam ire possent; sed & equi agi & vehicula. Nomen a corio teludinis, tartaraga: Græcis vocatur: a clypeis simul nexis. De portibus, Æn. 1. 421.
 434. Testorans inter se, &c.) Videtur concinua

Scale

- Flarent parietibus scalæ, postque sub ipsos
Niruntur gradibus: clypeosque ad tela sinistris
Proctis obijciunt, prensant fastigia dextris.
- 445 Dardanidæ contra turres ac tecta domorum
Culmina convellunt; his se, quando ultima cernunt,
Extrema jam in morte parant defendere telis;
Auratæque trabes, veterum decora alta parentum,
Devolvunt: alii strictis mucronibus imas
- 450 Obsedere fores, has servant agmine densò.
Instaurati animi, regis succurrere tectis,
Auxilioque levare viros, vimque addere victis.
Limen erat, cæcæque fores, & pervius usus
Tectorum inter se Priami, postelque relictis
- 455 A tergo: infelix qua se, dum regna manebant,
Sapius Andromache ferre incomitata solebat
Ad foceros, & avo puerum Alysanastra trahebat.
Evado ad summi fastigia culminis, unde
Tela manu miseri jactabant irrita Teucri.
- 460 Turrim in præcipiti stantem, summisque sub astra
Eductam tectis, unde omnis Troja videri,
Et Danaum solitæ naves, & Achaica castra,
Aggredi ferro circum, qua summa labantes
Juncturas tabulata dabant, convellimus altis
- 465 Sedibus, impulimusque. Ea lapsa repente ruinam
Cum fonitu trahit, & Danaum super agmina late
Incidit: ast alii subeunt; nec saxa, nec illum
Telorum interea cessat genus.
Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus.
- 470 Exsulat, telis & luce coruscus athena.

Qua-

Scalæ asiguntur muris, & innituntur gradibus ad ipsas portas: & Greci tectis opponunt sinistris
manibus clypeos ad jacula, dextris apprehendunt tecta. Contra Trojani dirisunt turres & cul-
mina regentia domos, siquidem vident extremas res: conantur defendere se his armis in ruina
jam suprema: & desiciunt auratas trabes, magna ornata antiquorum patrum: alii strictis gla-
diis occupaverunt portas, & has defendunt ipsa multitudo. Renovatus est mihi ardor ju-
currendi domi regis, & adjuvandi viror auxilio, & ad eandem vires victis. Erat limen, &
janua occulta, & per via conspectio domorum Priami interius, & porta relicta a tergo: qua mi-
sera Andromache, datus habuit regem, sepe solebat absque comitatu se conferre ad foceros, &
ducebat avo pariter, Alysanastra. Hac ascendit ad fastigia summi tecti: unde miseri Trojanum vi-
brabant manibus spicula inania. Evadimus ab altissima parte, & disjecimus turrim stantem in lo-
co declivi, & summi tectis elatum ad sidera, unde solebat tota Troja spectari, & naves Grae-
corum, & Achaica castra: postquam eam circum accidimus ferro, qua parte supremum tabu-
latum reddebat juncturas parietis infirmiores. Illa turris exemplo concidens ruinam fecit cum
tumultu, & late incubuit super turmas Graecorum: sed alii succedunt, nec lapides, nec illum
genus armorum interim cessat. Ante ipsum introitum, & ad primam portam, Pyrrhus gaudet
fulgens armis, & luce armorum æreum.

N O T Æ.

tinua duo fuisse palatia Priami & Hectoris, xorem concessa est. Securi igitur Andromache
cujus Andromache uxor fuit. Relictis. Ab hostibus, qui postquam illum januam non
animadvertent.

456. *Andromache.*) Filia Eteionis regis
Thebes in Sicilia, minoris Asiae provincia.
Occiso marito Hectore, Priami & Hecubæ
filio, captæque Troja, Pyrrho cecit in præ-
dam: a quo ducta in Epirum ex eo Molos-
fium suscepit; ac deinde Heleno, Priami
item filio, cum regi Epirotici parte in u-

457. *Alysanastra.*) Filium unicum Andromache
ex Hectore: hic post Trojam captam cum
quæreretur a Grecis ad mortem, occultatus a
matre in ipso Hædoris tumultu, indeque dolo
Ulyssis erutus, & turri præcepit assis est.
458. *Achaica castra.*) De Achaia, Græciæ
regione, Æn. 1. 492. De Danais. Ib. 34.
459. *Qua summa.*) Qua trahitur, quæ
summum tabulatum sustinebat, capita pa-

rie-

- Qualis ubi in lucem coluber, mala gramina passus,
Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
Nunc postis novus exuviis, nitidusque juvenata,
Lubrica convolvit sublato pectore terga
- 475 Arduus ad solem, & linguis micat ore trifurcis.
Una ingens Periphas, & equorum agitator Achillis
Armiger Automedon: una omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, & flammæ ad culmina jactant.
Ipse inter primos correpta dura bipenni
- 480 Limina perumpit, postelque a cardine vellit
Eratos: jamque exiit trabe firma cavavit
Robora, & ingentem lato dedit ore fenestram.
Apparet domus intus & atria longa patefunt:
Apparet Priami & veterum penetralia regum:
- 485 Armatosque vident stantes in limine primo.
At domus interior gemitu miseroque tumultu
Misceur, penitusque cavæ plangoribus ædes
Fœmineis ululant: ferit aurea sidera clamor.
Tum pavida tectis matres ingentibus errant,
- 490 Amplexæque tenent postes, atque oscula figunt,
Instat vi patria Pyrrhus; nec claustra, neque ipsi
Custodes sufferre valent: labat ariete crebro
Janua, & emoti procumbunt cardine postes.
Fit via vi: rumpunt aditus, primoque trucidant
- 495 Immissi Danaï, & late loca milite complent.
Non sic, aggeribus ruptis cum spumeis amois
Exiit, oppositalque evicit gurgite moles,
Fertur in arva furens cumulo, campoque per omnes
Cum stabulis armenta trahit. Vidi ipse farentem
- 500 Cæde Neoptolemum, geminosque in limine Atridas:

Vidi

Qualis est coluber, quem hiems frigida occultabat effatum sub terra, quando recessus venenatis
berbis, & jam reparatus deposta pelle, ad juvenitatis conspiciunt, elato pectore protrahit in lu-
centem lubricum dorsum, erectus ad solem, & vibrat linguam trispicidat. Simul magnus Periphas,
& armiger Automedon duos equorum Achillis: simul tota juvenis Scyria infusa, ascendunt ad
tectum, & conspiciunt ignes ad fastigia. Pyrrhus ipse inter primos correpta secum duum limen
perfringit, & e cardinibus eruit portas areas: & jam absissa trabe perforavit durissima ligna,
scissisq; magnam hiatus lato spatio. Apparet interior domus, & longa atria patent; apparent ve-
terior Priami & antiquorum regum: & cernunt milites resistentes in ipso aditu. At domus in-
terior turbatur lætu & misero tumultu: cavæ ædes intus resonant plandilus foeminarum; cla-
mor, iisque dant oscula. Urget Pyrrhus paterno impetu; nec elices, nec ipsi custodes possunt cum ju-
stinere; janua quatitur multo ariete, & portæ concidunt egesta & cardinibus. Fit via pervium,
& Greci immixti pandunt sibi aditum, & cadunt in arctis formam primos, & undique ve-
plent palatia militibus. Non sic spumans furor voluitur in agros furens ante aquarum, &
per omnes campos everit armenta cum stabulis: quando fractis ostibus excederit, & speravit
aquarum copia moles oppositas. Ipse vidi furiosum cæditus Pyrrhum & duos Atrici filios in limine:

N O T Æ.

rieti immixta, infirmiore illum reddebant, pit. De bipenni, securi utrinque acuta, Georg.
& scibi facilem. De Pyrrho, supra v. 263. 4. 331. De limine, postibus, cardine, Æn. 1.
471. *Qualis ubi.*) De illa serpentis res-
novatione, herbarum passu, lingua triculi-

475. *Una ingens.*) Hæc Scyria insula, una
& Cycladibus, in qua regnavit Lycomedes,
apud quem depositus a Thetide Achilles puel-
lari habitu, ne ad bellum raperetur, interim
ex Deidamia Lycomedes filia Pyrrhum sulce-

491. *Vi patria.*) Hauitæ et patris Achillis
exemplo, qui ex Horat. de A. P. 292. *Incan-
dus, inexorabilis, acer.*
492. *Ariete.*) Machina fuit longior, cujus
caput in arctis caput ex ære conformatum,
in arbutum portas magna vi librabatur. De
Pyrrho Neoptolemo, supra v. 263.

Vidi Hecubam, centumque nurus,
 Sanguine sedantem, quos ipse sacraverat, ignes.
 Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,
 Barbarico posses auro spolisque superbi,
 505 Procubere: tenent Danaï, qua defici ignis.
 Forsitan & Priami fuerint quæ fata, requiras.
 Urbis ubi captæ casum, convulsæque vidit
 Limina tectorum, & medium in generalibus hostem;
 Arma diu senior desueta trementibus avo
 510 Circumdat nequicquam humeris, & inutile ferrum
 Cingitur, ac densos fertur moriturus in hostes.
 Adibus in mediis, nudoque sub ætheris axe
 Ingens ara fuit, juxtaque veterima laurus,
 Incumbens aræ, atque umbra complexa Penates.
 515 Hic Hecuba, & natæ nequicquam altaria circum,
 Præcipientes atra ceu tempestate columbæ,
 Condensæ, & Divom amplexæ simulacra tenebant.
 Ipsum autem sumptis Priamum juvenilibus armis
 Ut vidit: Quæ mens tam dira, miserime conjux,
 520 Impulit his cingi telis? aut quo ruis? inquit.
 Non tali auxilio, nec defensoribus istis
 Tempus eget: non, si ipse meus afforet Hector.
 Huc tandem concede: hæc ara tuebitur omnes,
 Aut moriere simul. Sic ore effata, recipit

525 Ad

Vidi Hecubam, & centum feminas, & Priamum inter aras insipientem sanguine ignes, quos dicaverat Diis. Quinquaginta cubicula, in quibus erat ei magna spes posteritatis: porta ornate illata a Pyrrho, inter arma, inter hostes, fugit per longas porticus. & pererrat ampla atria, vulneratus: Pyrrhus furens persequitur illum inimico telo, & prope manu attingit, argetque hasta. Postquam autem Polites percutit ante oculos, & ora parentum, occidit, & emisit animum cum multo sanguine. Tum Priamus est jam in media morte positus, tamen non sibi tempus aruit, nec iram & nocentem contulit. Tali voce, exclamat, Diu referens meritam gratiam, & reddant debitam mercedem pro hoc crimine, & talibus factis; si est in celo aliqua pietas, que providat saluti tibi, inquam, qui sciscisti me coram videre mortem filii, & funestasti faciem patris hac cade. At ille, Achilles, ex quo fingit procerat esse, tali non fuit erga hostem Priamum: sed rationem habuit juris gentium & fidei debite supplicantiibus; & restituit tumulo exanimæ corpus Hectoris. & me remisit in urbem meam. Sic dixit senex, & projecti telum debile absque impetu: quod statim resiliit ex aere raucum, & frustra perpendit in summo umbone clypei. Cui Pyrrhus respondit: Veres ergo ista, & tibi nuntius ad Achillem patrem meum: memento narrare illi mea indigna facta, & Pyrrhum degenerem. Nunc morere. Hæc dicens trahit eum ad ipsas aras trepidum, & vacillantem in medio sanguine filii, &

N O T Æ.

ror. Heculam.) Uxorem Priami, filiam Cissei Thracia regis: qua in servitutum a Græcis abducta, fingitur mutata in canem, quia Græcos inaniibus convitiis lacebatur. Centumque nurus. Nurus, proprie uxor filii est, nuora. Cum tamen conficit Priamum filios centum, atque adeo centum nurus, non habuine, constat hic juniores intelligi feminas, quæ in comitatu Hecubæ erant, aut ad ea confluxerant: ut apud Ovid. Met. 2. de populi arboribus loquentem: Inde suam lacryma, stillataque deole risegunt de remis electra novis, quæ lactis annis excipit, & nuribus nullis gestanda Latius. De aris Priami, infra v. 513.
 502. Quinquaginta illi thalami. Separata cubicula. Priamus enim ex Homero Iliad. 6. 244. totidem habuit thalamos, ubi filii totidem apud uxores habitabant, & e regione thalamos interera duodecim, ubi totide habita-

525 Ad sese, & sacra longævum in fede locavit.
 Ecce autem elapsus Pyrrhi de cræde Polites,
 Unus natorum Priami, per tela, per hostes
 Porticibus longis fugit, & vacua atria lustrat
 Saucius: illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
 530 Insequitur, jam jamque manu tenet, & premit hasta.
 Ut tandem ante oculos evasit & ora parentum,
 Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.
 Hic Priamus, quamquam in media jam morte tenetur,
 Non tamen abstulit, nec voci, iraque pepercit.
 535 At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis
 Di (si qua est cælo pietas, quæ talia curet)
 Perfolvant grates dignas, & præmia reddant
 Debita: qui nati coram me cernere letum
 Fecisti, & patrios sedasti funere vultus.
 540 At non ille, fatum quo te mentis, Achilles
 Talis in hoste fuit Priamo; sed jura demumque
 Supplicis erubuit, corpusque exsangue sepulcro
 Reddidit Hecstoreum, meque in mea regna remisit.
 Sic fatus senior, telumque imbelles sine idu
 545 Conjecit: raucum quod protinus ære repulsam,
 Et summo clypei nequicquam umbone perpendit.
 Cui Pyrrhus: Referes ergo hæc, & nuntius ibis
 Pelide genitori: illi mea tristia facta,
 Degeneremque Neoptolemum narrare memento.
 550 Nunc morere. Hæc dicens, altaria ad ipsa trementem

Tra-

juxta se, & posuit eum in sacro sedili. Ecce autem Polites, unus filiorum Priami, evitata morte illata a Pyrrho, inter arma, inter hostes, fugit per longas porticus, & pererrat ampla atria, vulneratus: Pyrrhus furens persequitur illum inimico telo, & prope manu attingit, argetque hasta. Postquam autem Polites percutit ante oculos, & ora parentum, occidit, & emisit animum cum multo sanguine. Tum Priamus est jam in media morte positus, tamen non sibi tempus aruit, nec iram & nocentem contulit. Tali voce, exclamat, Diu referens meritam gratiam, & reddant debitam mercedem pro hoc crimine, & talibus factis; si est in celo aliqua pietas, que providat saluti tibi, inquam, qui sciscisti me coram videre mortem filii, & funestasti faciem patris hac cade. At ille, Achilles, ex quo fingit procerat esse, tali non fuit erga hostem Priamum: sed rationem habuit juris gentium & fidei debite supplicantiibus; & restituit tumulo exanimæ corpus Hectoris. & me remisit in urbem meam. Sic dixit senex, & projecti telum debile absque impetu: quod statim resiliit ex aere raucum, & frustra perpendit in summo umbone clypei. Cui Pyrrhus respondit: Veres ergo ista, & tibi nuntius ad Achillem patrem meum: memento narrare illi mea indigna facta, & Pyrrhum degenerem. Nunc morere. Hæc dicens trahit eum ad ipsas aras trepidum, & vacillantem in medio sanguine filii, &

N O T Æ.

spicuum, vltam, sive septentriem; quod & invol- pituum ad placandos Deos de quo v. 502. Lau- plausivum dicitur, & axis ideo dici potest, rus. Hanc aliqui dicunt arce facta fuisse: cypus juxta Servium. Vel quia, sicut poli, ita & rami & folia ex auro & argento, flores & fructus & gemmis. Sed fativam & naturale puto.
 514. Penates.) Vel domum intelligit, vel status domesticorum Deorum cum Hecro Jove in eadem ara positas. De Penatibus, infra v. 717.
 529. Vulnerere.) Idem, vel telo, quo vulnus infligitur.
 542. Supplicis, &c.) De hac Priami supplicatione apud Achillem, pro repetendo Hectoris cadavore. An. 1. 103.
 546. Umbone.) Umbro, nubo, est quidquid in plano eminet, rotunda figura: talis erat media pars clypei. Pelides: Achilles, filius Perpetuum, fed ignem recens a Priamo ex-

Traxit, & in multo lapsantem sanguine nati,
 Implicuitque comam lava, dextraque coruscum
 Extulit, ac lateri capulo tenus addidit ensim.
 Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illum
 555 Sorte tulit, Trojam incensam & prolapsa videntem
 Pergama, tot quondam populis territque superbum
 Regnatorem Asia: jacet ingens litore truncus,
 Avulsisque humeris caput, & sine nomine corpus.
 At me tum primum sævus circumfletit horror:
 560 Obsupit; subit chari genitoris imago,
 Ut regem æquavum crudeli vulnere vidi
 Vitam exhalantem: subit deserta Creusa,
 Et direpta domus, & parvi castus Iuli.
 Respicio, & quæ sit me circum copia, lustro.
 565 Deseruere omnes defessi, & corpora salta
 Ad terram misere, aut ignibus ægra dedere.
 Jamque adeo super unus eram, cum limina Vestæ
 Servantem, & tacitam secreta in sede latentem
 Tyndarida aspicio: dant clara incendia lucem
 570 Erranti, pallisque oculos per cuncta ferenti.
 Illa sibi infestos everfa Pergama Teucros,
 Et pœnas Danaum, & deserti conjugis iras
 Permetuens, Trojæ & patriæ communis Erinnyis,
 Abdidit sese, atque aris invisâ sedebat.
 575 Exarsere ignes animo: subit ira cadentem
 Ulicisæ patriam, & sceleratas fumere pœnas.
 Scilicet hæc Spartam incolumis patriæque Mycenæ
 Aspiciet? partoque ibit regina triumpho?

Con-

involcitur sinistra capillos, ac dextera sustulit ensim micantem, condiditque in ejus latus usque ad manubrium. Hic fuit terminus casuum Priami: hic exitus Jato abfuit eum, videntem Pergama everfa, & Trojam combustam; eum inquam regem Asia, clarum propter tot gentes, & tot regiones: jacet in litore magnus truncus, & caput avulsim ex humeris, & cadaver sine nomine. Tunc vero primum dirus horror invasit me. Attonitus sui: venit in mentem imago dilecti patris mei, quando vidi regem ipsi coeum effantem crudeli plega animam: venit in mentem Creusa derelicta, & spoliatâ domus, & periculum parvi Ascanti. Circumspicio, & quero quemam esset circa me multitudo. Omnes me reliquerunt fatigati, & corpora saltando precipitaverant in terram, aut afflicta coniecerant in flammâ. Et jam sese restabant solus, cum videro filiam Tyndarici occupantem templum Vestæ, & clam occultam in arcano loco: clara flamma præbent lumen vaganti mihi, & circumquaque intendenti oculos in omnia. Illa communis furia Trojæ, & Græciæ, imens Trojanos sibi infensos obviam Trojæ, & supplicia Græciæ inferenda, & suorem derelicti mariti, occultaverat sese, & hærelat arti non visa. Accensus effusor in animo: subortus est ardor vindicandi patriam everfam, & repetendi pœnas sceleris. Nempè, ajebam, hæc videbit illæa Spartam & Mycenæ patrias? & abibit regina post partem victoriam?

N O T A.

554. Hæc finis.) Vulgo masculini generis est: hic etiam feminini, ut & Æn. 5. 384.
 Quæ finis hændi?
 557. Regnatorem Asia.) Priamus enim imperator dicitur Phrygiæ minori ac majori, quæ maximâ Asiae mineris partem complectuntur.
 Litore truncus.) Dicitur enim a quibusdam Priamus a Pyrrho tradus ab ara domestica ad Achillis tumulum, qui erat in litore sigei promontorii, ibique occisus: Virgilius oculum quidem vult ad aram, sed cadaver deinde protradum fuisse ad litus inquit.
 562. Creusa.) De ea infra, v. 772.
 567. Jamque adeo, &c.) Verius duos & vi-

Conjungumque, domumque patres, notisque videbit,
 580 Illudum turba & Phrygiis comitatus ministris?
 Occiderit ferro Priamus? Troja arserit ignis?
 Dardanum toties sudavit sanguine litus?
 Non ita: namque est nullum memorabile nomen
 585 Fœminea in pœna est, nec habet victoria laudem;
 Exstinxisse nefas tamen, & sumpsisse merentis
 Laudabor pœnas; animoque expleste jubavit
 Ultrices flammæ, & cineres satiasse meorum.
 Talia jactabam, & satiata mente ferebar:
 Cum mihi se, non ante oculis tam clara, videntem
 590 Obtulit, & pura per noctem in luce resulsit
 Alma parens, confessa Deam; qualisque videri
 Cœlicolis & quanta solet; dextraque prehensum
 Continuit, roseoque hæc insuper addidit ore:
 Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
 595 Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit?
 Non prius aspicias, ubi festum ætate parentem
 Liqueris Anchisen? superet conjuxne Creusa,
 Ascansiusque puer? quos omnes undique Grajæ
 600 Circumerrant acies: & ni mea cura resistat,
 Jam flammæ tulerint inimicus & hauserit ensis.
 Non tibi Tyndaridis facies invisâ Lacœna,
 Culpatuse Paris, verum inclementia Divum
 Has evertit opes, sternitque a culmine Trojam.
 Aspice: namque omnem, quæ nunc obducta tuenti
 605 Mortales hebetat visus tibi, & humida circum
 Caligat, nubem eripiam: tu ne qua parentis

Iusta

& cœnet maritum, & domum, & parentes, & filios, stipata multitudine Trojanarum, & famulis Phrygiis? Priamus interea gladio perierit? Troja arserit ignis? Trojanum litus tam sepe maduerit sanguine? Non sic erit: nam licet nulla sit memorabilis gloria in punitione sceleris, & talis victoria non sit digna laude: tamen laudabor quod occiderim sceleratam, & pœnis affecerim regem, & dulce erit exple esse desiderium ardentissimæ ultionis, & satisficisse manibus meorum civium. Talia dicebam, & curabam sursum animo: cum alma mater mea præbuit se mihi videntem, nâquam antea iam mansisset oculis: & in tenebris respicendâ nitida lumine, jussa Deam esse, & qualis ac quantitas solent appere Deis. & respexit me dextra apprehensum, & roseoque adiecit hæc verba ore roseo. Fili, quis tantus dolor commoverit hanc tam intracabilem? Cur furis? aut quem in locum tibi abibit cura nostrarum rerum? Nonne prius quæres, ubi desuperis patrem tuum Anchisen, anis gratiam & an japerit uxor Creusa, aut Ascantus filius? quos omnes citatim undique turme Græcorum, & yphigie mea sollicito obstravit, jam ignis absumpsisset, aut gladius hostili interfecisset. Non vultus Helene Lacædæmoni tibi odiosus, aut toties incusatus Paris, sed Deorum ira delet hæc potentiam, & desit Trojam ex alto seditio. Vide: nam asseram omnem nubem, quæ obsistit tibi aspicenti debilitat oculos mortales, & humida circum nigrescit: tu ne ulla maris imperia metue, & ne abnuas obtempere ejus mandatis.

N O T A.

580. Illudum turba & Phrygiis comitatus ministris.) Illudum, urbs Peloponnesi, ut & Mycenæ, quaræ autem dicitur etiam ejus patriæ Mycenæ, diximus Æn. I. 654.
 585. De Phrygia. Æn. I. 385.
 586. Neia.) Pro persona scellata & nefaria, sic frequenter apud Plautum usurpatur scelus.
 600. Hauserit.) De hac voce, pro vulnervit, occiderit, Æn. I. 314.
 601. Tyndaridis Lacœna, &c. Helææ, Tyndarici filii, Lacædæmonici, Æn. I. 654.
 597. Erinnyis.) Furis commune nomen, supra v. 377. De Vestâ, v. 296.
 577. Spartam.) Sparta live Lacædæmon pa-

Iussa time, neu præceptis parere recusa.
 Hic ubi disiectas moles, avulsaque saxa
 Saxa vides, mixtoque undantem pulvere fumum,
 610 Neptunus muros, magnoque emota tridenti
 Fundamenta quatit, totamque a sedibus urbem
 Eruit. Hic Juno Scæas saxissima portas
 Prima tenet, sociumque furens a navibus agmen
 Ferro accincta vocat.
 615 Jam summas æres Tritonia, respice, Pallas
 Infedit, nimbo effulgens & Gorgone sava.
 Ipse Pater Danais animos viresque secundas
 Sufficit: ipse Deos in Dardana suscitât arma.
 Eripe, nate, fugam, sinemque impone labori.
 620 Nusquam abero, & tutam patrio te limine sistam.
 Dixerat, & spissis noctis se condidit umbris.
 Apparent diræ facies, inimicæque Trojæ
 Numina magna Deum.
 Tum vero omne mihi visum considerare in iges
 625 Illum, & ex imo verti Neptunia Troja.
 Ac veluti summis antiquam in montibus ornum
 Cum ferro accisam crebrius bipennis instans
 Erueri agricolæ certatim; illa usque minatur,
 Et tremefacta comam concussit vertice nutat:
 630 Vulneribus donec pavillatim evicta supremum
 Congemuit, traxitque jugis avulsa ruoam.
 Descendo, ac ducente Deo flammam inter & hostes
 Expedior: dant tela locum, flammæque recedunt.

At

Illic ubi cervis moles prostratas, & lapides avulsos lapidibus, & fumum undatim surgentem mixto pulvere, illic Neptunus succutit fundamenta impulsu magno tridentis, & aradicibus totam urbem convolvit. Illic ferocissima Juno prima occupat Scæas portas, & armata ferro ac furiosa vocat e navibus exortum locorum. Jam, aplice, Tritonia Pallas stetit in summis æcibus, respiciens nubes & survo capite Medusa. Ipse Jupiter jugentis Græcæ civitatis & robur opportunum: ipse commoveo Deos adversus arma Trojana. Fili, accerta fugam, & pone finem laboribus. Nusquam te deseram, & duam te securum ad paternam domum. Sic locuta fuerat, & statim abdixit densis tenebris noctis. Apparent horrende species, & numina magna Deorum adversa Trojæ. Tum vero omne visum quidam est mihi recumbere in nemmas, & Troja Neptunia a fundam. Et quemadmodum quando in altis montibus ruptis conatur certatim evellere veterem ornum circumiciam ferro, multusque securibus; illa dum minatur, & ramis tremens vacillas emoto cacuminis: donec pavillatim vicia scissibus, postremam insonat, & avulsa fecit ruoam in montibus. Descendo, ac ducente Venere elabor inter ignes & hostes: eorum arma permittunt mihi viam, & ignes retro abeunt.

N O T E.

610. Neptunus muros, &c.) Neptunum Virgilium Trojana urbi insectum facit, ob perjurium Laomedontis, qui Deum illum pacta noncedere fraudavit, postquam is cum Apolline muros urbis condidisset: G. 1. 502. Neptunus tamen apud Euripid. in prologo Trojanis Laomedontis benevolam semper fuisse, ex quo muros eorum condiderat: sed infabulis incerta omnia. Atque Servius Laomedontem Apollini & Neptuno pecuniam ad facra vorasse, ac deinde ad murorum fabricam convertisse: unde fabula emanavit, Deos, & scissile muros, & regi offensos fuisse. De Neptuno, Æn. 1. 129.

habuit, vel a xxxv sinistra, quod in sinistra urbis parte esset; vel a xxxviii tentorium, tabernaculum; quod hic sepulcrum esset Laomedontis: vel juxta Serabonem l. 13. vox est Thracia, ejus significatum non assert. 615. Tritonia.) Supra v. 171. Pallas Æn. 1. 42. 616. Nimbis.) Servius explicat, nubes dicuntur: & puto circulus esse lucidum, huic similem diademati, quo Divorum capita Christiani præcingunt. Atque Hidoras l. 19. 21. Nimbis quoque dicit scissilolam transverberam ex auro, afflatam in liquo, quod est in fronteminarum. Qua voce usus est Anobius l. 2. Lampas perinde sent aurum, imminerent frontes nimbis. Et Plautus in Penulo Act. 1. sc. 2. v. 135. Meretricem vocat nimbulam. Gorgone.) Medusa, Euripide, Sthenyo, Phorci fi-

Ast ubi jam patriæ perventum ad limina sedis,
 635 Antiquasque domos: genitor, quem tollere in altos
 Optabam primum montes, primumque petebam,
 Abnegat excisa vitam producere Troja,
 Exiliumque pati. Vos o, quibus integer ævi
 Sanguis, ait, solidæque suo stant robore vires,
 640 Vos agitate fugam.
 Me si cœlicolæ voluissent ducere vitam,
 Has mihi servassent sedes: satis una superque
 Vidimus excidia, & captâ superavimus urbi.
 Sic o, sic postum affati discedite corpus.
 645 Ipse manu mortem inveniam: miseretur hostis,
 Exuviasque petet: facilis jactura sepulcri est.
 Jampridem invisus Divis & inutilis annos
 Demoror: ex quo me Divum pater atque hominum rex
 Fulminis afflavit ventis, & contigit igni.
 650 Talia perstabat memorans, fixusque manebat.
 Nos contra effusi lacrymis, conjuxque Creusa,
 Afcæniique, omnisque domus: ne verteret secum
 Consecta pater, fatoque urgenti incumbere vellet.
 Abnegat, inceptoque & sedibus hæret in iisdem.
 655 Rursus in arma feror, mortemque miserimus opto.
 Nam quod consilium, aut quæ jam fortuna datur?
 Mene efferre pedem, genitor, te posse relicto
 Sperasti? tantumque nefas patrio excidit ore?
 Si nihil ex tanta Superis placet urbe reliqui,
 660 Et sedet hoc animo, perituræque addere Trojæ

Te

Sed postquam jam progressum ad januam paternam domus, & veteres ædes; pater, quem cupiebam exportare primum in altos montes, & ad quem primum ibam, renuit protrahere vitam, & tolerare exilium, post eorum Trojam, & dicit: O vos, quibus sanguis ætate vigens, & sane vires stant propria firmitate, vos tentate fugam. Si superi voluissent me proferre vitam, servassent mihi hanc domum: satis & plusquam satis est, me excidia jam unum excidium, & satis superis capite urbi. Abite o, postquam ultimum vale dixeritis meo cadaveri se depositio. Ipse reperiam mortem propria manu, aut hosti miserum mei me occidet, & detrahet mihi sepulchrum: leve est privari sepulchro. Jam dudum odiosus Divis & inutilis urbo vitam: ex quo pater Deorum & rex hominum afflavit me aura fulminis, & contigit igne. Talia dicens perstabat & manebat peritax. Nos contra effusi in stetit, & uxor Creusa, & Afcæniis, & tota domus: ne pater vellet evolvere omnia secum, & cum addere seculo nos prementis. Abiit hoc, & hæret in proposito loco sedens. Iterum uxor ad paterem, & misisti, cæsumque mortem opto. Quod enim aliud consilium, vel quæ fors jam offerbatur? An sperasti, o pater, me posse hinc exportare pedem, te deserto? an tantum crimen exiti ex ore patris? Si placet Divis nihil superesse ex urbe tantu, & si hoc fixum est in eorum mentem, & desistat eos adire te ac tuos Troja mox peritura; aperta est tija

N O T E.

ci filie, apud insulas Dorcadas in Æthiopiæ Oceano regnas dicuntur; Gorgones dicuntur a xxxviii velocitas. Ex his, cum Medusa vim a Neptuno passa esset in Minervæ templo, Minerva capillos ejus mutavit in serpentes, quorum aspectu homines in saxa vertebantur. Hoc deinde caput Perseus, Jovis & Danaes filius, abiecit auxilio Minervæ: quas suum ipsi clypeum eam in rem commodavit ex ære polissimum, quo velut in speculo reflexam capitis pectora cuto aspiceret: abscissum caput Minervæ deinceps eidem suo clypeo ad terrorem imposuit. 635. Neptunia.) A Neptuno condita, supra v. 610. 638. Ornum.) Ormus, fraxinus est silvefris

& montana. Ital. fraffino servaggio. 632. Deo. Dea Venere. Nam Deus communis genere aliquando sumitur. Sic Lucanus l. 2. 80. Terribilesque Deos scelerum furias appellat. Sic Euripides in Troad. v. 648. 711. Deo v. 212. Deam obijurga, Venerem intelligit. Sic Demosthenes in exordio orationis de Corona Deo v. 1000. 642. Una excidia.) Cum olim ab Hercule Troja expugnata est, Æn. 3. 476. 644. Postum affati.) Verba duo sinebrina. Postum jacens, mortuum. Ovid. Heroid. 10. 124. Nec postus arvis unget amica manus. Affati: morem notat Romanorum, qui statim atque cadaver combustum aut sepulchrum fuerat, antequam discederent, vale ter inclamabant.

- Teque tuosque juvat: patet illi janua leto.
Jamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
Natum ante ora patris, patrem qui obruncat ad aras.
Hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignes
- 665 Eripiis? ut mediis hostem in penetralibus, urque
Alcanium, patremque meum, juxtaque Creusam,
Alterum in alterius mactatos sanguine cernam?
Arma, viri, ferte arma: vocat lux ultima vidos.
Reddite me Danais, finite inflaurata revsam
- 670 Prælia: numquam omnes hodie moriemur inulti.
Hic ferro accingor rufus, clypeoque sinistram
Infertabam aptans, meque extra tecta ferebam.
Ecce autem complexa pedes in limine conjux
Hærebat, parvumque patri tendebat Iulum.
- 675 Si periturus abis, & nos rape in omnia tecum:
Sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis,
Hanc primum tutare domum: cui parvus Iulus,
Cui pater, & conjux quondam tua dicta relinquor.
Talia vociferans, gemitu testum omne replebat:
- 680 Cum subitum distoque oritur mirabile monstrum,
Namque manus inter mæstorumque ora parentum,
Ecce levis summo de vertice visus Iuli
Fundere lumen apex, tactuque innoxia molli
Lambere flamma comas, & circum tempora pasci.
- 685 Nos pavidi trepidare metu, crimine flagrantem
Excutere, & sanctos restinguere fontibus ignes.
At pater Anchises oculos ad sidera lætus
Extulit, & cælo palmas cum voce tetendit.

Ju-

ad hanc mortem. Et mox venit Pyrrhus ex effusione multi sanguinis Priami, qui novit jugulare filium ante oculos patris, & patrem ante altaria. Hæcine erat causa, o alma mater, cur me inter arma, inter flammam servavisti? ut videam hostem in mediis recessibus domus, & ut videam Alcanium, & patrem meum, & Creusam, oculos alterum in alterius sanguine. O famuli, arma, date arma: dies postremus invidet videtis. Permittite ut redeam ad Græcos, permittite ut repetam pugnas renovatas: nullatenus morietur hodie omnes abique ultione. Tunc iterum induor armis, & accommodans inferebam clypeum sinistæ, & conserebam me extra domum. Ecce autem uxor amplectens pedes meos in ipso aditu domus hærebat, & proferbat mihi patri parvum Iulum. Si exiti mortuus, & nos teabe tecum in omnes cælus: si vero propter experientiam militarem collocati obitum spem in pugna, defende primo hanc domum: cui parvus Iulus, cui pater tuus relinquuntur, cui reliquor ego, alme vocata uxor tua. Talia inlammans implet gemitu totam domum, cum repentim & distu admirabile prodigium apparuit. Nam inter complexus & oscula iridium parentum, ecce levis apex visus est e summo capite Iuli emittere lucem, & flamma innoxia molli attingit dabilare capillos ejus & nutrire circa tempora. Nos timidi cœpimus currere præ metu, & agitare capillos accensos, & extinguere aqua sacrum ignem. Sed pater Anchises gaudens erexit oculos ad ætra, & protulit manus ad cælum cum his verbis:

N O T Æ.

649. Fulminis afflarit, &c.) Fulmen fere utebantur: apex, tutulus, galerns, Galeris, numquam, nisi vento flante, impellitur: unpileum lanatum, in metæ formam: apex, admittent fulmini radios tres ignis & alius. Anchiſes autem a quibuldam dicitur oculis privatus, hic a Virgilio tactus fulmine, eo quod suos cum Venere amores evulgavisset, nec plane occultus; sed afflarit significat, ne proprio attentione, unde stuporem & debilitatem membrorum contraxit.

682. Apex.) Summa pars pilei. Nam ex Servio Danielis, qui Svetonium citat, tria erant pileorum genera, quibus sacerdotes

698. Sul-

- Jupiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
690 Aspice nos, hoc tantum: & si pietate meremur,
Da deinde auxilium, pater, atque hæc omnia firma.
Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
Intonuit lævum, & de cælo lapia per umbras
Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
- 695 Illam, summa super labentem culmina tecti,
Cernimus Idæa claram se condere silva,
Signantemque vias: tum longo limite fulcus
Dat lucem, & late circum loca fulsere fumant.
Hic vero vidus genitor se tollit ad auras,
700 Affaturque Deos, & sanctum sidus adorat.
Jam jam nulla mora est: sequor, & qua ducitis, adsum.
Di patrii, servate domum, servate nepotem.
Vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troja est.
Cedo equidem, nec, nate, tibi comes ire recuso.
- 705 Dixerat ille, & jam per mœnia clarior ignis
Auditur, propiusque æstus incendia volvunt.
Ergo age, chare pater, cervicis imponere nostræ:
Ipse subibo humeris: nec me labor iste gravabit.
Quo res cunque cadent, unum & commune periculum,
- 710 Una salus ambobus erit. Mibi parvus Iulus
Sit comes, & longe servet vestigia conjux.
Vos famuli, que dicam, animis advertite vestris.
Est urbe egressis tumulus, templumque vestitum
Deserta Cereris: juxtaque antiqua cupressus,
715 Religione patrum multos servata per annos.
Hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
Tu, genitor, cape sacra manu, patrioque Penates.

Me

Jupiter omnipotens, si placaris ullis precibus, intueri nos, hoc solum petimus: & si religione meremur aliquid, præterea seipsum, o pater, & confirma hæc auspicia. Vix senex ea dixerat, & repente sonitu sonuit ad sinistram partem, & stella protuberans jacens, cadens e cælo per tenebras cucurrit multo cum lumine. Vidimus hanc stellam cadentem supra summa fastigia domus, se manifestam addere in silva Idæa, & designantem iter: tum trunci longo tractu emittit fulgorem, & circum undique loca fumant fulsere. Tunc vero pater expugnatus convertit se ad cælum, & alloquitur Deos, & adorat sanctam stellam, atque: Nunc, nunc nulla est mora: sequor, & vado, qua ducitis. O Di patrii, custodite domum, custodite nepotem. Omen hoc vestrum, & Troja est in vestra potestate. Equidem cedo, nec abno ire tibi socius, o fili. Ille locutus fuerat: & jam flamma clarior crepitans auditur per urbem, & incendium propius spargit calorem. Age igitur, o dilecte pater, imponaris nostro cælo, ipse portabo te humeris: nec visus pondus me premet. Quocunque res abeant, unum & idem vestrique periculum, una salus erit. Parvus Iulus mibi sit comes, & uxor eminus sequatur vestigia vos, o famuli, desigite mentibus vestris ea que dicam. Ocurrunt exenitibus ex urbe colliculus, & antiquum templum Cereris desertum: & prope cæssa cupressus, ob majorem reverentiam servata per multos annos. Veniemus in hunc eundem locum per varias vias. Tu, pater, accipe manu res sacras, & patrios Deos.

N O T Æ.

698. Sulvere.) Fulmina enim fulguris orem hæc dicitur.

702. Augurium.) Proprie est consultatio avium ad futura præconcedenda, tamen ad alia omnia futuri omnia transferuntur. Nomen ab avium vel gessu, vel gessu, vel gessu: quia hujus arcti ministri spectabant, quomodo aves se gererent in volatu, quomodo parrent; quomodo offam oblatam gustarent. De Nymphæ An. 1. 137.

714. Cereris.) Ceres fuit Saturni & Opis filia, æquum repetrix, G. 1. 39.

717. Penates.) Deos domesticos: qui cum in interiori domo colerentur, ita didi sunt a nomine penus; que sunt res necessaria, in interiori domus parte servata: ut ab optimus, magnus; optimas, magnas; optimates, magnas; ita a penus, penas, penates. Quiniam illicentis, ambigitur. Alii Jovem, Junonem, ac Minervam, fuisse ajunt: alii Neptunum & Apollinem: alii Cælum ac Terram. Arnobius Deos conjentes sui complures, quorum numerum ac nomina ignota fuisse docet. Dionysius Halicarn. l. 1. refert ex Timæo eadē

l. 10.

- Me bello & tanto digressum & caede recenti,
 Attrectare nefas: donec me flumine vivo
 720 Abluero.
 Hac fatus, latos humeros subjectaque colla
 Veste super, fulvisque infernor pelle leonis,
 Succedoque oneri: dextrâ se parvus Iulus
 Implicuit, sequiturque patrem non passibus æquis.
 725 Pone subit conjux. Ferimur per opaca locorum:
 Et me, quem dudum non ulla injecta movebat
 Tela, neque adverso glomerati ex agmine Graji,
 Nunc omnes terrent aurâ, sonus excitat omnis
 Suspensum, & pariter comitique onerique timentem.
 730 Jamque propinquabam portis, omnemque videbar
 Evalisse viam; subito cum creber ad aures
 Visus adesse pedum sonitus: genitorque per umbram
 Prospiciens: Nate, exclamat, fuge, nate; propinquant:
 Ardentes clypeos atque ara micantia cerno.
 735 Hic mihi nescio quod trepido male numen amicum
 Confusam eripuit mentem. Namque avia cursu
 Dum sequor, & nota excedo regione viarum:
 Heu! misero conjux fatone erepta Creusa
 Subsistit, erravitne via, seu lassâ refedit,
 740 Incertum: nec post oculis est reddita nostris.
 Nec prius amissam respexi, animumque reflexi,
 Quam tumulum antiquæ Cereris, sedemque sacratam
 Venimus. Hic demum collectis omnibus una
 Desuit, & comites, natumque, virumque sefellit.

745 Quem

Non licet me, redeuntem & tanta pugna & recenti strage, tangere eos: donec me lavero pura aqua. Hæc locus tegor veste & pelle rursu leonis circa latos humeros collumque submissum; & sublevo onus: parvus Iulianus adhaerit meæ dextere, & sequitur me patrem passibus non æquabilibus. Uxor juxta sequitur. Vadimus per obscura loca. Et me, quem nulla spicula immissa, neque conferti Graeci ex hostili exercitu antea turbabant, nunc omnia fatius terrent, omne murmur sollicitat accipitem, & æquatiel metuentem comiti & oneri. Et jam accedebam ad portas, & videbar exevnisse ex omnibus viis: cum repente frequens strepitus pedum visus est allabi ad aures, & pater per noctem inveni vociferatur: Fugit, fuge, fili: appropinquant: video fulgentes clypeos, & arma arca splendentia. Tunc nescio quis Deus inimicus absistit mihi timentimul-tam mentem. Nam dum currendo quæro loca a viis remota, & recedo & spatii cognitissimorum: heu! Creusa uxor subsistit: dubium est, an fato ablata mihi misero, an aberravit a via, an se ipsa sedavit: nec deinde restituta est oculis meis. Neque vidi eam esse amissam, aut adverti mentem, prius quam pervenissemus ad collem vetustæ Cereris, & templum sacrum. Hic demum congregatis ceteris sola desuit, & frustrata est comites & filium & maritum.

Quem

N O T Æ.

fuisse arca, & ferrea, Trojanamque terram scitilem. Hos tamen ait Roma: in templo vididisse forma duorum juvenum hastatorum habitu sedentium. Hi tamen *Cæstor* & *Pollux* esse non possunt, eum fratres essent Helene; Penates vero multo antiquiores. Hos *Dædalanus* & *Sambrovia*, insula contra Thraciam, advexisse cum Palladio dicitur, & Troia: ecclloasle; unde *Aeneas* eos in Italiam derulerit. Porro unde Penates accepit *Aeneas*, dubium videri potest. An vere Hectoris umbra & locis, ubi locabantur, ipsi derulerit, ut dictum est v. 297. An similes domi habuerit eorum statuas, quas Anchisa patri commiserit. An cum Palladio a *Dionede* accepit, ut vidimus

v. 166. An *Aeneas*, per incendii tumultum ingressus arcam, eos inde extulerit: ut ait *Halicarnassæus*, negare tamen videtur *Virgilius*. *Lares* vero, *Dii* etiam fuerunt domestici, ut *Ovidio* placet, *Mercurii* & *Laræ*; hinc *Larundæ*, filii juxta *Plautum*, canina specie efformabantur: juxta *Plutarchum*, canina pelle tantum induebantur, propter fidam custodiam domus. Existimo cum *Apulejo* *Lares* esse ipsas animas parentum; qui, quot ostiti in ipsa domo sepulture mandarentur, curare semper familiam putabant suam: unde erat *Lars familiaris*; & *Lars* vox est *Etrusca*, quæ *populi principem* significat. In eorum; distinguo *Penates* a *Laribus*: quod *Penates* divina essent origine,

Laribus

- 745 Quem non incusavi amens hominumque Deorumque?
 Aut quid in everfa vidi crudelius urbe?
 Ascanium, Anchisæque patrem, Teucroque Penates
 Commendo sociis, & curva valle recondo.
 Ipse urbem repeto, & cingor fulgentibus armis.
 750 Stat casus renovare omnes, omnemque reverti
 Per Trojam, & rursus caput objedare periculis.
 Principio muros, obscuraque limina portæ,
 Qua gressum extuleram, repeto: & vestigia retro
 Observata sequor per noctem, & lumine lustro.
 755 Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent.
 Inde domum, si forte pedem, si forte tulisset,
 Me refero. Irruerant Danaï, & testum omne tenebant.
 Illicet ignis edax summa ad fastigia vento
 Volvitur, exsuperant flammæ, furit ælius ad auras.
 760 Procedo ad Priami sedes, arcemque reviso.
 Et jam porticibus vacuis, Junonis alyo,
 Custodes læsti Phoenix & dirus Ulysses
 Prædam asserabant: huc undique Troia gaza
 Incensis erepta adytis, mensæque Deorum,
 765 Crateresque auro solidi, captivæque vestis
 Congeritur: pueri & pavidæ longo ordine matres
 Stant circum.
 Ausus quin etiam voces jacitare per umbram
 Implevi clamore vias, mœstusque Creusam
 770 Nequicquam ingeminans iterumque iterumque vocavi.
 Quærenti, & testis urbis sine fine ferenti,

In-

Quem non accusavi Deorum & hominum insanus? aut quid vidi durius in ruina urbis? Commendo sociis Ascanium, & Anchisæ, & Trojanos Deos, eosque occulto in humili valle. Ego redeo in urbem, & tegor armis intentibus. Constitui renovare omnes casus, & redire per omnem Trojam, & iterum objedere caput periculis. Primum reviso muros, & limina obscura portæ urbis, qua exportaveram pedem: & retro relego vestigia notata in tenebris, & quæro oculis. Ubique horror, & simul ipsum silentium terret mentem. Inde redeo domum, ut viderem an fortasse restisset gradum illuc. Graeci invaserant, & occupabant totam domum. Continuo ignis vorax fertur vi ventorum ad juvencum accensus: flammæ supra assergant, ardor sacrobit in aërem. Progredior ad regiam Priami: & repeto arcam. Et jam in porticibus desertis, & templo Junonis, custodes electi Phoenix & crudelis Ulysses servabant ipsa: in hunc locum undique cumulantur devotæ Trojanæ, sublata & recessibus combustis, & mensæ Deorum, & pucula solida ex auro, & vestimenta capta: pueri & simidæ matres longa serie stant circum. Imo etiam ausus emittere voces inter tenebras, repleri vicis clamoribus, & vestis frustra repetens Creusam rursus & rursus appellari.

M-

N O T Æ.

Lares humana. De *Larum* cultu, *Æn.* 3. 177. *Sigea* igni freta lata velucet. Vel oculis: *lumen* enim hoc sensu, etiam singulari numero dicitur: *Æn.* 12. 220. *Aram suppliciter venerans demisso lumine Turnus.*
 760. *Priami sedes, arcemque.* Duo sunt loca diversa, ut diximus v. 322.
 764. *Vacuis.* Non a Grecis, qui multi ibi erant, sed a civibus ac defensoribus.
 Junonis alyo. *Alyum*, *arvum* ab privativo & *arvæ* trahere, *arvum* solium, quia quod illud confugisset, inde trahi aut spoliarî non poterat. Idque suis filvis quibusdam, sed præcipue templis tributum est. De *Phœnice*, *Achillis* restiore, supra v. 7. De *Ulyssæ* lb. De *gaza*, *Æc.* 1. 123. De *crateribus*, poculis, *Æc.* 5. 68.

K k 772.

- Infelix simulacrum atque ipsius umbra Creusæ
 Vifa mihi ante oculos, & nota major imago.
 Obsupui, steteruntque comæ, & vox faucibus hæsit.
 775 Tum sic astarti, & curas his demere dicitis:
 Quid tantum infans iuvat indulgere dolori,
 O dulcis conjux? non hæc sine numine Divum
 Eveniunt: nec te comitem asportare Creusam
 Fas, aut ille finit superi regnator Olympi.
 780 Longa tibi exilia, & vastum maris æquor arandum.
 Ad terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva
 Inter opima virum leni fluit agmine Tybris.
 Illic res lætæ, regnumque, & regia conjux
 Parta tibi: lacrymas dilectæ pelle Creusæ.
 785 Non ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas
 Aspiciam, aut Græcis servitum matribus ibo:
 Dardanis, & Divæ Veneris nurus.
 Sed me magna Deum genitrix his detinet oris.
 Jamque vale, & nati serva communis amorem.
 790 Hæc ubi dicta dedit, lacrymantem & multa volentem
 Dicere deseruit, tenuisque recessit in auras.
 Ter conatus ibi collo dare brachia circum:
 Ter frustra comprehensa manus effugit imago,

Miseræ species & umbra ipsius Creusæ, & figura grandior, quam ea quæ erat cognita, apparuit præ oculis mihi vestigantem, & sine fine dolentem per domos urbis. Obsupui, & capilli obriquerunt mihi, & vox hæsit in gutture. Tunc sic cepit me alloqui, & auferre sollicitudinem his verbis. Quid tantum prodest vacare immodico dolori, o care marito? ista non contingunt absque voluntate Deorum: nec satum, aut ille vex summi cæli, permittunt te auferre hinc sociam Creusam. Tu percursurus es longa exilia, & immensum spatium maris. Pervenies ad terram Italianam, ubi Tybris Lydius voluitur pacato cursu inter pingues agros populorum. Illic parata est tibi fortuna prospera, & regnum, & uxor, regis filia: deponere dolorem de cara Creusâ conceptum. Ego non video superbas regiones Myrmidonum aut Dolopum, nec ibo ministratum matribus Græcis: cum sim & Dardani sanguine, & nurus Dæe Veneris. Sed magna mater Deorum retinet me in his regionibus. Nunc igitur vale, & retine amorem filii nostri. Postquam proluit hæc verba, reliquit me gloriantem & volentem loqui plurima, & evanuit in ærem levem. Tunc ter conatus sum injicere brachia collo ejus; ter species frustra apprehensa abiit e manibus.

N O T Æ.

772. Creusæ.) Æneæ uxor fuit, mater Ascanii, filia Priami & Hecubæ. Scriptores Æneæ infesti hanc ab Æneæ occisam volunt, ex passione cum Græcis: ne quid ex Priami sanguine superesset. Virgilius fingit a Cyclo, Tulesi autem etiam Tyrrheni dicti sunt a Tyrrheno, filio Atyois, qui Atys, Hercules & Omphales filius, Lydiae rex in Asia minore, cum regio fame laboraret, forte inter filios iacta, Lydum regni successorem habuit, & Tyrrhenum e regno emisit ad condendam coloniam: quam post varios tandem errores in Italia ad superiorum Tybris ripam collocavit: quare Tyrrheni & Tyrrheni e Lydia oriundi sunt.
 782. De agmine, pro impetu, G. 3. 423.
 785. De Myrmidonibus ac Dolopibus supra v. 7.
 787. Dardanis, &c.) Quia Priami filia, & Dardano oriunda. Vide stemma G. 3. 37.
 788. Magna Deam genitrix.) Cybele, de qua; ejusque sacris, Æn. 3. Quomodo autem terram Creusam detinet? Sentus est: Creusam in

- Par levibus ventis, volucrique simillima fomo.
 Sic demum socios consumpta nocte reviso.
 795 Atque hic ingentem comitum affluxisse novorum
 Invenio admirans numerum, matresque, virisque,
 Collectam exilio pubem, miserabile vulgus.
 Undique convenere, animis opibique parati.
 800 In quascunque velim pelago deducere terras.
 Jamque jugis summæ surgebat Lucifer Ida,
 Ducebatque diem: Danaïque obfessa tenebant
 Limina portarum, nec spes opis ulla dabatur.
 Cessi, & sublato montem genitore petivi.

similis levi vento, & similis vago fomo. Denique transacta nocte sic redeo ad socios. Et illic reperio admirans magnam multitudinem novorum sociorum advenisse, & matres, & viros, juvenentem congregatam ad fugam, & plebem miserandam. Undecumque concurrerunt, parati & voluntate & facultatibus, in quascunque terras velim eos ducere mari. Et jam Lucifer ortus est e cacuminibus summæ Idæ, & incubat diem: & Græci occupabant clausos aditus portarum; nec offerebatur ulla spes auxilii. Cessi, & patrem ferens consendi montem.

N O T Æ.

in Idæos famularum ejus choros adscitam esse, & immortalitate donatam, quali Nymphæ fruebantur.
 801. Lucifer Ida.) Significat Idam montem ad orientem fuisse Trojæ, unde Lucifer, stella Veneris, ante Solis ortum primo appareret. Ida quippe per Troadem universam ipsa stella illam Veneris ab Æneæ semper visam esse, donec ad agrum Laurentem venisset: quomodo tempore videri tandem ab eo deliit.

P. VIRGILII MARONIS
 Æ N E I D O S
 LIBER III.

A R G U M E N T U M.

PERGIT Æneas enarrare Didoni casus suos, quorum altera pars hoc libro continetur, nempe navigatio. Æneas incensa Troja, classe virginum navium ad urbem Antandrum clam fabricata, deseruit in Thraciam; ubi cum urbem conderet, territus prodigio casti a Polymnestore rege Polydori, navigat in insulam Delum, consulturus oraculum Apollinis: a quo monitus ut antiquam matrem exquireret, Anchise interpretatione Cretam esse insulam ratus Trojane gentis originem, eo contendit, urtemque novam edificat. At inde peste depulsus, monitus in somnis a Diis Penariis, Italianam vera esse Trojanorum cunabula, Italianam petiit. In itinere actus tempestate in insulas Strophades, infestas habet Harpyias: quarum ex una audit se non prius in Italia fixurum sedes, quam fame coactus fuerit mensas absumere. Hinc delatus ad Altium promontorium, ibi ludos celebrat. Tum in Epirum abpulsus, Andromachen reperit, jam Heleni uxorem, & mor-